

INTERJÚ

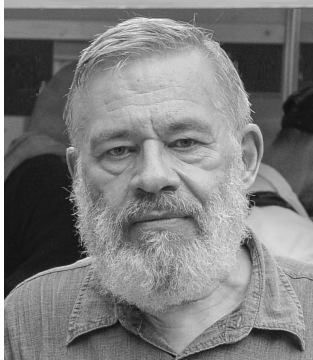
KISS GÁBOR

Angol előjárósók kézikönyve.

Interjú a szerzővel

Interjú Balácsi József Attilával

Balácsi József Attila 1954-2024

A közelmúltban jelent meg a TINTA Könyvkiadónál Balácsi József Attila *Angol előjárósók kézikönyve* című munkája. A szerzővel Kiss Gábor, a kiadó főszerkesztője beszélgetett az írás műhelytitkairól és az angol nyelvről.

Kiss Gábor: Miért írta meg ezt a kézikönyvet?

Balácsi József Attila: Kétnyelvű szótáraink a viszonyszakat (frissebb terminussal testetlen szófajokat) eléggé mostohán kezelik. Közéjük tartoznak a névelő, kötőszó, tagadószó, névutó – tehát mindazok, amik önállóan nem használatosak. E csoport legnépesebb tagja az angolban az előjárósó. Használatuk szabályait egyetlen szócikkből aligha lehet elsajátítani. Legtöbbjük tucatnyinál is több konkrét és absztrakt jelentéssel rendelkezik, ezenkívül igevonatként is gyakori. Következésképp szép számmal vannak szinonimáik is. Pontos használatuk csak tüzetesebb leírásból sajtátható el.

Kevés hely jut az előjárósóknak a nyelvtanokban is. Bár a Kónya–Ország-féle *Rendszeres angol nyelvtan*, amelyet legelőször megismertem az angol grammatikák gazdag választékából, 28 oldalon át taglalja a prepozíciók jelentéseit (ez a kötet 9%-a), Budai jóval alaposabb és korszerűbb, gyakorlatokat is tartalmazó *English Grammar*je csupán nyolc oldalt (1,4%) szán a téma bemutatására. Ez adta az ötletet a kötet megírásához.

Kiss Gábor: Miért fontos, hogy az angol nyelvet tanuló diák jól ismerje az előjárókat?

Balácsi József Attila: Nemcsak az előjárókat, hanem az összes többi szót is ismernie kell. A szavak nem tudása bármely nyelvben félreértésekhez vezethet. Mindegyikük csak a megfelelő helyen használva tölti be a kommunikációban reáharuló szerepet.

Kiss Gábor: Ön hol tanult meg angolul?

Balácsi József Attila: Megtanulnom eddig még nem sikerült, de gimnazistakorom óta ezen fáradozom. Már első angolóráimon lebilincsel tanárom, Abádi Nagy Zoltán

hatalmas tudása. Esményi tanár: nyelv, kultúra és módszertan a „három a magyar igazság”¹ jegyében tökéletes összhangot alkotott az óráin.

A gimnáziumban naponta több órát szenteltem a nyelveknek, így harmadikos koromban már élvezettel, a szótárt alig-alig használva olvastam az angol és az orosz nyelvű szépirodalmat. Maugham és Hemingway elbeszélései nagyban hozzájárultak a szókincsem bővüléséhez. Ezenkívül a versesköteteket is szívesen forgattam, főleg a XIX. századi költők munkáit. Akkoriban indult az Európa Könyvkiadó *Írók világa* című sorozata, amelynek köteteit jórészt kiváló irodalmáraink, műfordítóink (Bart István, Gereben Ágnes, Hegedüs Géza, Réz Pál, Takács Ferenc) írták. Segítségükkel megismerkedtem az angol irodalom nagyjainak életével is.

Kiss Gábor: Mit jelent és honnan ered a prepozíció szakkifejezés?

Balácsi József Attila: Hadd válaszoljak erre a kérdésre egy 288 éves könyvből vett definícióval: „A prepozíciók, illetve előre helyezett szavak vagy egyéb szavakhoz szerkezetileg tartozó szavacskákat, vagy olyanok, amelyek a szerkezetben más szavak (nagyrészt főnevek) közé illesztve azok egymáshoz fűződő kapcsolatát (rokonságát, távolságát vagy más alkalmi körülményét) mutatják.”²

Maga a terminus a latin eredetű *prae + positus* ’előhelyezés, elétét’ összetétel átvétele mind az angolban, mind a magyarban. A latin viszont a görög *πρόσθεσις* [prosthesis] szó tükörfordítása. Évszázadokon át Európa-szerte a műveltség egyik ismérvének a latintudás számított, s ezért a nemzeti nyelvek leírásakor is a gazdag latin grammatikai hagyományt vették figyelembe. Sok nép megalkotta ugyan saját szavait a nyelvtani terminus technicusokra, de a szakirodalomban ma is az elsődleges, latin szót használja.³

A tudományok fejlődése során az eredeti elnevezések motivációjáról (etimológiájáról) gyakran kiderül, hogy tévedés. Miként az atom nem oszthatatlan, ugyanígy az angol prepozíciók sem mindig a főnév előtt állnak. Az óangolban szórendjük kötetlen volt, sokszor névutóként is előfordultak: *Se cyning wið him cenlice feaht* ~ *Se cyning him wið cenlice feaht* ~ *Se cyning him cenlice wið feaht* ’A király ádázul harcolt vele’.

Bizonyos szerkezetekben az előjáró ma is a rá vonatkozó főnév után áll: mellékmondatban: *I certainly don't know any I'm attracted to* ’Természetesen senkit sem ismerek, akihez vonzódnék’, 1. wh-kérdést⁴ tartalmazó mondatban: *What should we talk about?* ’Miről kellene beszélnünk?’, 2. wh-mellékmondatban: *Nowadays insolence is what you survive by* ’Manapság a pimaszság szükséges a fennmaradáshoz’, 3. felkiáltó mondatban: *What a shocking state you are in!* ’Micsoda szörnyű állapotban vagy!’, 4. szenvedő mondatokban: *Even the dentist was paid for* ’Még a fogorvost is fizették’. Hivatalos szövegekben a mondatvégi prepozíció kerülendő.

¹ Angolul is hasonlóan mondjuk: *all good things come in threes*.

² „Prepositions, or Fore-placed Words, are either little Words joyned with other Words in Composition; or such as being put betwixt other Words in Composition, (chiefly Names) shew their relation to each other, in affinity, distance, or some other casual circumstance” (Collyer 1735: 40). Mint látjuk, a szerző közvetlenül a latin után megadja a szó jelentését angolul is.

³ Német iskolai nyelvtanokban a német összetételek megszokottak: *Nominativ = Wer-Fall* [ki-eset], *Akkusativ = Wen-Fall* [kit-eset], *Genitiv = Wessen-Fall* [kié-eset], *Dativ = Wem-Fall* [kinek-eset].

⁴ A wh-kérdések: *what, when, where, who, whom, which, whose, why* és (kakukkfókaként) *how*.

A XVIII. század második felében az angol nyelvtanírók a már csak írásban létező latin nyelvállapotot tekintették mérvadónak. Ha kétféle szinonim szerkezet közül kellett választania a szerzőnek, a latinban is meglévő mellett döntött. Mivel ott nem állhat prepozíció a mondat végén, az angolban sem túrték meg, és súlyos stilisztikai vétségnek bélyegezték. Mint ezen elv hirdetőinek bírálói gúnyosan megfogalmazták: *Do not use a preposition to end a sentence with!* 'Ne használj előjárót mondat lezárására!'

Kiss Gábor: Hány prepozíció van az angol nyelvben? Közülük melyek kerültek be a kötetbe? Miért?

Balázsi József Attila: A gyakorisági szótáraknak és az internetes adatbázisoknak köszönhetően ma sokkal többet tudunk az egyes szavak használatának szabályairól, mint a múlt század végén. Sajnos, ezek a vizsgálatok még csak elvétve terjednek ki a szónál nagyobb nyelvi elemekre: a szókapcsolatokra, szólásokra, közmondásokra. Azokban a nyelvekben, ahol a mondattani viszonyokat prepozíciók fejezik ki, a számuk 40 és 120 között mozog. Egyes szavak szófajának megítélése eltérő lehet, mivel a nyelvészek között gyakran nincs egyetértés a definíciók megfogalmazásában.

Az angol nyelv történetében több száz prepozíció szerepel. Zömük már egyáltalán nem él, mások az angol nyelv regionális változataiban tűnnek fel, s akadnak kizárólag szakszövegekben előfordulók. Közülük sok a latin vagy francia eredetű, és napjainkra kikopott a használatból.

Shakespeare-től egy példa a mára kipusztult *withal* 'with' prepozícióra: „I nurs'd your daughter that you talk'd withal” 'Én dajkáltam lányát, kivel beszéltél' (Romeo és Júlia, I. felv. 5. szín. Kosztolányi D. ford.).

Anglia tengeri nagyhatalom volt, s történelmének e vonása nyomot hagyott a nyelv frazeológiájában is. Számos szólás tartalmaz tengerészszargont. Néhány példa a mai angol szlengből: *be dead in the water* 'megfeneklik (terv, vállalkozás)' ← eredetileg a mozgásképtelenné vált hajóra vonatkozott, *go with the flow* 'úszik az árral' ← eredetileg az árapály változására utalt, *hit the deck* 'padlóra fekszik (fedezékbe húzódik)' ← eredetileg: 'kiugrik az ágyból (hajón)', *see how the land lies* 'terepszemlét tart' ← eredetileg: 'megtekinti a szárazföld fekvését'. Ráérő idejűnkben a tengerészek külön előjárókat is kifundáltak a hajó helyviszonyainak jelölésére: *abast the mast* ' árbóc mögött', *abeam the cove* 'a tengerszorossal párhuzamosan', *afore the mast* 'árbóc előtt', *astern of a ship* 'hajó farán', *athwart a ship's course* 'hajó orra előtt keresztben'.

Ma a legsűrűbben használt angol előjárószók a 30 leggyakoribb szó közé tartoznak. Ezek emelkedő sorrendben a következők:

of: 2.	for: 11.	by: 18.
in: 5.	with: 13.	at: 20.
to: 8.	on: 16.	from: 29.

Tehát az *of* ma az angol nyelv második leggyakoribb szava. Ugyanakkor a száz legelterjedtebb szót felölelő tartományban lévő prepozíció mind egyszerű, azaz egy szóból áll. A könyvem a leggyakoribb ötven előjárót dolgozza fel.

Kiss Gábor: Mely nyelvek használnak elöljárószavakat, és melyek nem?

Balázsi József Attila: Nyelvtípustól függően a szavak közti viszonyokat – eltérő arányban – a szórend, a todalékok, a névutók és az elöljárószók fejezik ki. Az angol elöljárószóknak a magyarban a ragok és a névutók felelnek meg. Némely nyelvek az elöljárókat, mások a névutókat részesítik előnyben.

Nem annyira ismert tény, hogy az angolban is vannak szerény számban névutók. Leggyakoribb közülük talán a *notwithstanding*. A következő két kifejezés egyaránt helyes: *notwithstanding the situation* ~ *the situation notwithstanding* 'dacára a helyzetnek ~ a helyzet dacára'. Némely leírásokban egyes határozószónak minősített szavak névutóként szerepelnek: *ten years ago* 'tíz évvel ezelőtt', *all joking apart* 'minden viccet félretéve', *a year hence* 'egy év múlva'.

Célszerű volna a zavaros terminológia megszüntetése, s a *prepozíció* és *posztpozíció* szakszavak következetes használata. Ugyanis még színvonalas nyelvleírásban is olvasható ilyen megállapítás nyelvünkkel kapcsolatban: „postpositions (prepositions)” – ez olyan, mintha ezt írnam „utódok (elődök)”. Pedig a fogalmak tisztázása aránylag egyszerű. Ha a kérdéses szó főneves szószerkezetben csak a főnév előtt állhat, akkor elöljáró: *under the table* : **the table under*.⁵ Amennyiben a mondatban úgy követeli, hogy a hozzá tartozó szó mögé kerül, nevezhetném *hátravetett prepozíciónak* (a *hátravetett jelző* és a *hátravetett névelő* mintájára). A névutó besorolásával nincs baj, annak nem jut eszébe a főnév elé furakodni: *az iskola mögött* : **mögött az iskola*.

Számos nyelvben a névutók főnevekből alakultak ki, mint a következőkben: *mell* > *mellett*, *fore* 'vmi eleje' > *before* 'előtt', walesi *ól* 'nyom' > *ar ól* 'nyomában' → 'után', török *yer* 'hely' > *yerine* 'helyett', szuszu (Nyugat-Afrika) *fari* 'felső rész' → *fari* 'fölött'.

Kiss Gábor: Ily módon a magyarban a ragokat akár utoljáró szavaknak is hívhatnánk?

Balázsi József Attila: Aligha, mivel a ragot a főnévhez ragasztjuk (ez a terminus jelentésében hű maradt etimológiájához), és ma már egybeírjuk. De a Tihanyi alapítólevélben (1055) a *-ra/-re* rag előzménye még különírva, névutóként szerepel: *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* 'Fehérvárra menő hadi útra'.

Az alábbi táblázat a prepozíciókkal alkotott szerkezeteket mutatja be:

Magyar nyelvtani szerkezet		Angol nyelvtani szerkezet	
1. [Főnév + rag]	Pétertől	Elöljáró + főnév	from Peter
2. Főnév + névutó	ebéd után	Elöljáró + főnév	after dinner
3. [Főnév + rag] + névutó	Európán kívül	Elöljáró + főnév	outside Europe

⁵ Nyelvészeti munkákban ilyenkor a csillag a helytelen vagy nem létező formát jelöli. Nyelvtörténeti művekben arra a kikövetkeztetett alakra utal, amely írásos emlékekben nem maradt fenn. Az angol szakirodalomban e kettőt eltérően jelölik: a hibás formát két csillaggal (**).

Kiss Gábor: Milyen nyelvi eszközökkel kell fordítani egy-egy angol elöljárót?

Balácsi József Attila: Erre nincs általános recept. Az elöljárók ugyanolyan sokoldalúak, mint a végződések, tengernyi jelentést képesek kifejezni. Nem elöljárókat, nem egyes szavakat fordítunk le egy másik nyelvre, hanem nagyobb egységeket: gondolatokat közvetítő szókapcsolatokat, mondatokat. Jól példázza ezt a következő történet:

A gépi fordítás hajnalán, amikor egy számítógép még egy egész emeletet elfoglalt, az *out of sight*, *out of mind* közmondást fordították gépi úton oroszra. Ennek szép magyar megfelelője: *amit a szem nem lát, a szív hamar felejt*. A mondat két része önállóan ilyesmiket jelent: *out of sight* 'nem látszik, láthatatlan, észrevehetetlen, rejtett (látókörén kívüli)', *out of mind* 'eszement, esztelen'. Szólásokban: *keep out of sight* 'elrejtőzik, nem mutatkozik', *out of my sight!* 'pusztulj a szemem előtt!', *you'll send me out of my mind* 'megőrjítesz', *be out of one's mind* 'elvesztette józan esztét'. Mivel sem az angol közmondás, sem orosz megfelelője (*С глаз долой – из сердца вон*) nem volt betáplálva a számítógépbe, az szó szerint gépiesen fordította oroszra. Utána az eredmény helyességének ellenőrzésekor a kapott mondatot visszafordították angolra, s így jutottak ehhez a szinte tökéletes megoldáshoz: *invisible idiot* 'láthatatlan idióta'.

Kiss Gábor: Bizonyára az angol elöljáróknak is van átvitt, képletes jelentésük. Mondana erre néhány példát?

Balácsi József Attila: Minden nyelvben a kézzelfogható, konkrét jelentések lettek az elvont, absztrakt jelentések forrásává. Erre számos példát nyújtanak azok a helyjelölő viszonzyszavak, amelyek a jelentésváltozás eredményeként idő és egyéb elvont viszonyok kifejezésére válnak alkalmassá. Néhány angol példa:

Nyelv	Elsődleges, konkrét jelentés	Másodlagos, absztrakt jelentés
Angol	<i>above the window</i> 1. az ablak felett 2. az ablak fölé <i>They arrived from Prague at 6 o'clock.</i> Hat órakor érkeztek meg Prágából.	1. <i>the captain above the seaman</i> a kapitány a tengerész fölött [rang] 2. <i>above the average</i> átlagon felül [értékrend] 3. <i>above the third century</i> a harmadik század után [idő] 1. <i>it develops from a seed into a full-grown tree</i> magból kész fává fejlődik [eredet] 2. <i>characters drawn from real life</i> az életből merített szereplők [vmi felhasználásával] 3. <i>She cannot tell a Mercedes from a Trabant.</i> Egy Mercedest képtelen megkülönböztetni egy Trabanttól. [különbség]

Kiss Gábor: A könyv példái között irodalmi idézetek is találhatóak. Honnan gyűjtötte és miért tartotta fontosnak őket?

Balázsi József Attila: A nyelvi példák nagyrészt különféle szótárakból származnak, ezek megtalálhatók az irodalomjegyzékben. Szépirodalmi idézeteket is beemeltem a példaanyagba, ha egy előljáró régies jelentését kívántam bemutatni. A szerzők listája: Auel, Bergelson, Burroughs, Chaucer, Galsworthy, Cooper, Defoe, Maugham, Milne, Poe és Shakespeare, továbbá a népköltészetből is szerepel néhány gyermekmondóka. A legtöbb szemelvény Shakespeare műveiből való.

Kiss Gábor: Egyik korábbi interjújában említette, hogy egyidejűleg több témán is dolgozik.⁶ Most éppen melyeken?

*Balázsi József Attila: 2022 decemberében jelent meg *A több ezer éves kínai kultúra közmondásai, szólásai és jelképei tükrében* című kötet. Ez a nyelvtanulóknak készült, több ezer írásjeggyel, tömérdek magyar ekvivalenssel és nyelvi magyarázattal. Nem könnyed olvasmány, tankönyv. Az egyszerű érdeklődőknek – akik még nem érznek magukban elegendő bátorságot ahhoz, hogy belevágjanak az időigényes sinológiai tanulmányokba – állítok össze egy válogatást a kínai bölcsességekből. Ez a kötet elsősorban a kultúrát mutatja be, míg az előző kiadvány azonos arányban adagolta a nyelvi-frazeológiai és kulturális ismereteket. Most folynak végső munkálatai az ezer közmondást tartalmazó *Német–magyar közmondásszótár*nak is. Remélhetőleg hamarosan megjelenik.*

Irodalom

- Budai, L. (1993). *English Grammar. Theory and Practice*. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Collyer, J. (1735). *The General Principles of Grammar; especially adapted to the English Tongue. With a Method of Parsing and Examination. For the Use of Schools*. Nottingham.
- Kónya S. & Országh L. (1961⁴). *Rendszeres angol nyelvtan*. Terra. [Első kiadása Angol nyelvtan címen, Franklin, 1947.]
- Nagy Gy. (2020).. *Angol–magyar nagy szlengszótár. 5350 angol szlengszó és szlengkifejezés szinonimái, magyar megfelelői példamondatokkal*. (Híd szótárak.) Tinta Könyvkiadó.

⁶ https://anyanyelvcsavar.blog.hu/2023/01/02/_szamos_kozmondas_elott_tanacstalanul_allunk